

تورک یوردی

تورک ادبیاقلدی مرکزی هیئت طرفندره نشر اولنور.

نومرو ۶

مارت ۱۳۴۱

جلد ۱

جواشلارک ائتوغرافیا

[ائتوغرافیا ، فیلولوژی و قسماً آتروبولوژی فقط نظرندمه جواشلار مقصدیه برنجیل]

عددلری برنجق میلیونه بالغ اولوبده (قازان) ، (سیمیرسق) ، (اوقا) و (سامارا) ولایتلرندمه و بوولایتلره قومشو محللرده یاشامقده اولان (جواشلار) ک تورکلردن یاخود فینلردن اولوب اولمامه لری مسئله سی ، خلاصه جواشلارک ائتوغرافیا برچوق مورخ و ائتوغرافیا علماسی مشغول ایتشدیر . جواشلری تورکلردن عد ایدن علمایه کوره ، برده بوزرک بولغار تورکلرینک [۱] حقیقلری اولوب اولمامه لری مسئله سی واردیر .

(رادلوف) و (قونیق) کی معتبر سیالردن (آشمارین) و مشهور میسیونرلردن (ن . ایلمینسکی) یه کوره جواشلر تورک قبیله لرینک برنجی وعین زمانده بولغار تورکلرینک انمودجی تشکیل ایدرلر . زکی ولیدی [۲] ده بو فکرده در . م . الرمزی ده بونظریه یه اشتراک ایتکده در . [۳]

شهاب الدین المرجانی پیرلری [۴] اولدینی حالده دیگر شمال تورکلردن عین الدین احمر اوغلی [۵] و بولغارلر عائد دیگر اوراق اثرلر یازان محرر و مورخلر جواشلارک آز جوق تورکلشمش فینلردن اولدیلرندمه متفقدرلر .

[۱] بولغار تورکلردن مراد شمال تورکلرینک آبا واجدادی اولان تورکلردر .

[۲] زکی ولیدینک « تورک - تاتار تاریخی » .

[۳] م . م . الرمزینک « تلفیق آلتار و تلفیق الاخبار » نام عربجه اثرینک برنجی

جلدی .

[۴] « استفاد الاخبار » برنجی جلدی .

[۵] « بولغار تاریخی » نام اثری .

پروفیسور سمیرنوفلہ برابر چواشلر ایجریسہ کیدہدک اونلری اُتوغرافیا،
فیلولوژیہ و آنتروپولوژیہ نقطہ سندن تدقیق ایدن شیانوفدہ چواشلری تورکلشمش
قیلردن عد ایدیور . [۱]

(اسبایف) چواشلری بورتاسلردن و مادام (فوقس) ایسہ خزرلردن عد
اتمکدهدر [۲] خزرلرله بولغارلر عین نسلدن اولدقلرندن مادام فوقسک بو
فکری اسبایف نظریہ سنک عیندیر . بناء علیہ بز بورادہ بو نظریہدن بحث
ایتمہ جکر .

چواشلرک بولغار تورکلرینک احقادی و انمودجی اولوب اولماق لری مسئلہ سی
اونلرک حال حاضرده یاشامقده اولدقلری وطنلرینہ نہ وقت کلدکلرینی قیتمده
محتاجدر .

بولغار تورکلری ایدلک (وولغانک) اورتا بحرالریله قاما نہری حوضہ لرینہ
کلدکلرندہ فین قوملرندن مورد و آلرله وویتاقلرک بو حوضہده یاشامقده اولدقلرندہ
بوتون مؤرخلر متفقدرلر . اختلاف آنجق چواشلرله چیرمشلر حقندہدر .

(پروقوفیف) کوره دیکر فین قوملریله برابر چواش و چیرمشلردہ بو
تولکده تاقدیم زمانلردنبری یاشیدیورلردی . چواشلری بولغار تورکلرندن عد
ایدهنلر (رادلوف ، قونیق و آشمارین) کوره دعوالرینک نتیجہ طبعیہ سی
اولارق چواشلرک بو حوضہ یه بولغار تورکلریله برابر کملرلی لازم کلیر ، چونکہ
اونلرہ کوره چواشلر بولغارلرک عیندیر .

چواشلرک بولغار تورکلرندن اولدقلرینہ قانع اولانلرک بو خصوصہده کی دلیل
وسندلری چواش لسانیلہ بولغار تورک لسانی بینندہ کی مقارنت و مناسبتدر . بولغار
تورکلرندن قالمش یازیلی طاشلری ، عرب و روس لسانلریله یازلمش اثرلردہ ذکر
ایدلمش شهر و شخصلرک ناملرینی تحلیل ایدہرکن بعض طاشلردہ کی بعض سوزلرک
چواش اسم و شهرتلریله مناسبتدار اولماسی بو مدققلرہ چواش قیلہ سنک بولغار

[۱] « بولغارلر و چواشلر » نام اثر واسطہ سیلہ .

[۲] چواشلرک اُتوغرافیاسی .

توركلرنىڭ اولدىنقى قىسمىنى بىخىش ايتىمىشدر . بو فكىردەكى مۇرخلر بولغارلرک انىسالىنى
تدقيق ايدەرگىن ايدل - اورال حوضەلرنىڭ وقاما نهرى كىنارلرنىڭ ياشامقەدە اولان
توركلرى واونلرک لىسانى ، جىمانى وروخانى خصوصىتلىرىنى نظراعتبارە آلمامىشلردىر .
بو نۇقتە نەزەردە اولان بو مۇرخلرچە كوپا بولغار توركلرىلە بو توركلر بىتىندە
مناسبت يوقدۇر .

بولغار توركلرىنىڭ چواشلر وھونلرلە اولان مناسبتلىرى تەھلىل و تدقيق اولدىنقى
وقت ، [۱] ، ھون لىسانىدىن قالمە سوزلر ، [۲] ، شەمىدىكى بولغارستاندە ياشامقەدە اولان
ئىشل ايتىش بولغارلردىن قالمە بىئىز اسم و شەھىرلەر [۳] ، روس وقايىع نويسلىرىلە
عرب مۇرخلرى طرفىدىن ضبط ايدىلىش ايدل بولغارلردىن قالمە سوزلر [۴] ،
بولغار تورك يوردىندەكى مەقبەرەلردە بولمىش طاشلرک يازىلىرى [۵] و دىگر
آيدىلر سىند و دىل ايتخاذا اولمىشدر . مثلاً ھونلر (دىنىيە پر) ى و دىگر بر روايتدە
- مورخ يوردانىسە كورە - بونەرک بر ايرماغىنى (وار) تىسمە ايتمىشلردىر . دىگر
توركلر ايسە دىنىيە پىرى (اوزى) ، دون نهرىنىڭ منىبى اولان دىكزى (ازاك)
نامىلە ياد ايدىيورلردى . بوسوزدە (اوزاق - ايراق) و (اوزەن) سوزلىرىلە
مناسبتدار عىدايدىليور . (اوزەن) شەل توركچە سىندە وقازاق - قىرغىزلەجە سىندە
مستعملدۇر . (وار) ايسە چواش لىسانىدە اوزەن يەنى وادى معناسىندەدر . بىزدە
آتيلانك نامىلە ، چواشچە وولغانك نامى اولان (آتيل) [۱] كەلەرلى بىتىندەكى
مناسبتدە چواشلرک ھونلردىن اولدىغىنە دىل ايتخاذا اولىيور . قىرغە ياخود ھىرقە
(آتيلانك سوكىلى خانىمك آدى) [۲] چواشچەدە بومقامدە ھىرقەدۇر . [۳]
چواشچەدە (ھەر) توركچە قىز دىمكىدۇر . چواش لىسانىدەكى دىگر مۇنث اسملردە
بوكا موافقەدۇر . (مىنقىقە ، سىرتوققە وئولوققە كې) .

چواش وھون لىسانىدەكى بوكى سوزلردەكى مناسبتلردىن چواشلرلە ھونلرک
رقومى زىمىندەن اولمالرىدە استدلال اولىيور .

- [۱] شەل توركچە سىندە (ايدل) دىنىيور .
[۲] شەل توركچە سىندە بومقامدە ايركە قوللانلىيور .
[۳] آشپارنىڭ « بولغارلر و چواشلر » نام اثرى

بولغارستانده اسلاولشمش بولغارلردن قاله بعض سوزلرله چواش لسانده کی بعض کلهلرک مناسبدار اولماسندن چواشلرله بولغارلرک قارداشلیق استتاج ایدیلور. مثلا طونه بولغارلرنده کی قواص یاخود قواصص سوزیلله تورکجهده کی قان ایله خان وچواش لسانده کی شورخون ، صارخون ویاخود شورهون و سارهون (بوشکل تلفظ قازان ولایتده کی سونچله ی کوینک چواشلرینه مخصوصدر) سوزلری کبی .

بولغارخاننک نامی اولان قوارات ایله چواش اسملرندن ایشبولات، ایشقولات و آقئای سوزلری آراسنده مناسبت وارلغی ده ادعا اولمقدهدر .

چواش لسانده شمال تورکجهسیله وقسماً عمومی تورکجه ایله مشترک بر چوق کلهلر واردر . مثلا چواشجهده صیر سوزی شمال تورکجهسینده عین طرزده قوللانیلورکه - صیغیر - اینک دیمکدر . شمال تورکجهسینده وولغا کبی بویوک نهرلر (ایدل) تسمیه اولونورلر. چواشجهده ایسه وولغا (آتیل) نامیله یاد اولمقدهدر. [۴]

سینهک	چواشجه	شینغ
قورداش	»	تانتاش ، شمال تورکجهسینده تیکدش .
کونش	»	قوناش " قویاش
اون	»	اوک
طوقز	»	طحز
ویردی	»	پیردی شمال تورکجهسینده بیردی .
تاگری	»	توری .
بیلکی	»	پولی جنوب شیوهسنجه علامت .

چواش لسانده بوکبی تورک سوزلری چوقدر . بونکله برابر چواش لسانه عربی و برآزده فارسی سوزلر قاریشمشدر . مثلا تاگری معناسنده اولان توری کلهسی ذکر اولندیقنده برده تعالی سوزینی علاوه ایدرلر .

قبا - کعبه ، خیرمان - قربان ، کریمیت - کرامت ، آزایمز - اذان ،

[۵] عربلر بوکله بی (آتیل) طریزنده قوللانمشلردر .

ماسار - مزار، سالام آلايكم - السلام عليكم، هاعل - عقل، تهخلى - طعملى،
 حبيب - حساب، حارسار - طار، هاواس - هوس، بهخا - بها، پيغمپار -
 پيغمبر، تابوقا - تابوت، تهراسو - ترازو، قاپير - كير، بوسمواللاه - بسم الله،
 قارام - حرام، قالال - حلال، يسرايىل - عزرائيل، پرشته - فرشته كې
 عربى وفارسى سوزلر قاريشمىشدر.

چواش لسانده توركجه سوزلر $\% ۲۵$ ياخود $\% ۳۰$ نسبتده در. عربجه سوزلر
 ايسه تقريباً $\% ۵$ نسبتده قاريشمىشدر.

چواشلرک توركلردن وعين زمانده بولغار توركلرينك احفادلىرى اولمالرى
 حقتده كى دليللرک خلاصهسى بودر. رادلوف، قونيق، آشمارين وايلىمىسكى لر بو
 دليللره استناد ايدرك چواشلىرى بولغار توركلرينك احفادندن عد ايتمكده درلر.
 برده بولغار مىللى حدودنده موجود بعض قبرطاشلرينك بعض چواش ككه لريله
 قريشيق اولماسى ده چواشلرک بولغار توركلرينك انموزجى اولديغنه دليل وسند اتخاذا
 اولمىشدر.

چواشلىرى توركلشمش فينلردن عد ايدن (مرجانى) يه كوره بولغار توركلرى
 اورته ايدل وقاما حوضه لرنده كى فين قومى زمره لرندن مقدم اسلاميتى قبول ايدرك
 محكوملىرى اولان فينلر اونلر واسطه سيله تدريجى برصورتده اسلاميتى وبوسا يه ده
 دينك ناشرلىرى اولان توركلرک لسانتى ده قبول ايتمىشلردر. حتى بو حوضه ده
 توركلك مركزى اولان بولغار بلده سنه ياقين محللرده ياشايان فينلر تماميله
 توركلشمىشلردر.

(مرجانى) يه كوره (شمس الدين الدمشقى) نك: «قوم متولدون بين الترك
 والصقاله - توركلرله صقيلرک [۱] قاريشمه سندن دوغمش بر قومدر» سوزى
 بوكى مقوله دن اولان توركلرله محمولدر.

چواشلر بولغار توركلرينك اك ياقين قومشولرى اولديغندن اسلاميتى چيرمش
 وغير فين طائفه لرندن مقدم قبول ايتمىشلر وتوركلشمىشلردر. چواشلر فين لسانيله

[۱] (مرجانى) يه كوره صقالدن مراد فينلردر.

قونوشمقده ایسه لرده لسانلرینه % ۵۰ نبتده دبلكده دهافضله تورک سوزی قاریشهرق چواش لسانی تورک لسانک برشعبه سی کی اولمشدر. [۱] خلاصه کلام (مرجانی) یه کوره فین قومی زمزمه سندن پک چوغی و بوجله دن چواشلر اسلامینی قبول ایتمکله تورک لشمشدر واسلامیتلرنده ثابت اولانلرک اصللرینک فین اولدیغی ده تدریجی بر صورتده اونودولمشدر. فقط بولغار تورک دولتی منقرض اولمقله بوفینلرک اکثریسی تکرار اسکی دینلرینه واسکی فینلکلرینه دونمشلردر. بونکله برابر اونلرده پک چوق اسلام آداب وارکانی بقا بولمشدر. [۲]

بولغار تورکلرینک احفادی تیشکیل ایدن قازان و بوولایته قومشو اولان ولایتلرده یاشایان تورکلرله چواشلر بیننده لسانجه ، عرف عادت ، اخلاق و سیماجه و قسماً اقتصادی حیاتجه فرق کورلمه سی ده چواشلرک بولغار تورکلرندن باشقه برنسلدن اولدیغی اثبات ایدیور .

اسبایفک میدانه قویغش اولدیغی : « چواشلرک بورتاسلغی » نظریه نه کلنجه بوقوم حقنده ایلك معلومات عرب تاریخلرنده کوریلور .

شمس الدین الدمشقی : « بورتاسلر داغینق بر طاققه اولوب وولغایه جریان ایدمن بورتاس نامنده کی نهرک کنارنده یاشامقده درلر . آغاچدن یاپیش اولرده وتجه کچه دن یاپیش چادیرلرده یاشارلر . کندیلرینه مخصوص آیری بر سانلری واردر » دیور .

[ابو عبدالله الغرناطی] روایتنه کوره بورتاس بر قومک نامیدر . اونلر وولغا کنارنده کنیش اراضی یه مالکدرلر . بورتاسلر خزرلرله قومشو اولوب بینلرنده دیگر بر قوم یوقدر . اونلر دیگر طرفدن بولغارلرله قومشو اولوب بولغاردن اوچ کونلک مسافه ده کائن اورمانلق محللرده ویشیل قیرلرده یاشامقده درلر . بورتاسلردن اون بیک مقدارنده سواری عسکر طویلانیله ییلور . اسلام کیلری

[۱] مرجانی بوسوزی تخمیناً سویله مصدر . آتمارین و دیگر چواش لایله اشتغال ایدن علمایه کوره یوقاریده ذکر ایتدیکز وجهله چواش لسانده % ۲۵ یاخود ۳۰ نبتده تورک سوزی موجوددر .

[۲] مرجانیکنک « مستفاد الاخبار » نام اثری ، ج ۱ ، ص : ۲۰ - ۲۹ لرده .

کلدیکنده عشر آلورلر . کندیلرینه مخصوص آیری پاره لری یوقدر . ثروتلری ایسه دولق نامنده کی حیواندر . هر محله ده قاضیلری اولوب اداره ایشلرینی اونلر کوردرلر و محاکمه لری اجرا ایده رلر . کندیلرندن پادشاهلری یوقدر . لباس و مقبره لری اسلاملرک لباس و مقبره لری کییدر .

ابو اسحاق الاسطخری : « بورتاسلرک ایکی شهرنده اون بیک قادار نفوس اولدیغنی خطیلری بکاسویله دی . مملکتلرندن ۱۵ کونده کچیلور . بونلردن حاجی طارخان ۱۵ کونلک مسافه ده در « دییور .

المسعودی بورتاسلری تورکلردن عد ایتکده در .

بواقاده لره نظراً بورتاسلرک موقعلری وولغانلک مجراسی اعتباریله قازانک آشاغیسنده وصاری داغک [شمیدیکی صارتوفک] یوقاریسنده اولماسی لازم کلیر . یاقوت الحموی : « بورتاس شهر وناحیه آدیدر . اونلر مسلمان اولوب مسجد وجامعلری وارددر . بورتاسلره اک یاقین شهر (سوار) شهریدر . لسانلری خزر و بولغار لسانندن باشقده در « دییور .

(سوار) شهرینک خرابه سی قازان ولایتده اسباس قضاسنده اولوب شهر بولغاره یاقیندر . بو طرف تورکلری شمیدی ده بو خرابه زاری (سوار) تسمیه ایدرلر . عرب مؤرخلرندن ابوعلی عمر بن داسه [الاعلاق النفیسه] نام اثرینک بلمکار فصلنده : « بولغار مملکتی بورتاس یوردینه بیتشکدر . بورتاس یوردی صقلبلرله خزرلر بینده واقعدر . اکثری اهالیسی اسلامدر « دییور .

(اسبایف) عرب تاریخلرنده موجود بوکی معلوماته استناد ایده رک بورتاسلرک بو کونکی چواشلر اولدیغنی اثبات ایتک ایسته مشهده فنی بر صورتده ایضاح ایده مه مشدر . م.م. الرمزی « تلفیق الآثار و تلقیح الاخبار » نام اثرنده بورتاسلرله موردو آلرک عین منشأدن اولدیغنی ادعا ایتش ایسه ده دلیل و سندلرینی کوستر مه مشدر . (چواشلرک بورتاسلنی نظریه سنی اثبات ایتکله اوغراشانلرک بری ده عین الدین احمر اوغلی [در . بوذات] بولغار تاریخی] نام اثرنده : « بورتاسلرک احفادی چواشلر اولسه کر کدر ، دییور . دلیل مقامنده ۱۵۵۱ میلادی سنه سنده

بورتاس سوزی استعمالدن چیقاراق مقابلنده چواش سوزی استعمال اولمايه باشلادیغنی و بوتاریخدن مقدم چواش سوزی قوللانمادیغنی بیان اییور [۱].

چواشلرک قازان ولایتیه ۱۳ نجی عصر میلادیه تاتارلرک بولغار یوردی استیلا ایتدکلرند کلدیکنی وقازان ولایتیه بورتاس نامنده ۱۷ کوی موجود اولوب ۱۴ کویک اهالیسی غیر مسلم چواشلر و قالان اوچ کویک اهالیسی اسلام و اونلرکده اساساً چواشلردن اولوب ده اسلامیتی قبول ایتمکله تورککشمش چواشلردن اولدیغنی بیان اییدیور. اوقا ولایتیه ده بورتاس نامنده برقاج چواش کوی موجوددر [۲].

عین الدین احمر اوغلی بواکی دلیلی سند اتخاذا ایدهرک چواشلی بورتاسلردن عد ایتمکدهدر.

بونظریه یی باشلایوب میدانه قویان اسبایفک، چواشلرک بورتاسلی حقنده کی بر دلیلی ده چواشجه (پوراناس) کلهسیله بورتاس سوزی بیننده کی مناسبت و مشاهدتدر.

(آریستوف) ده چواشلرک عرب مورخلری طرفندن بورتاس تسویه اولمش قوم اولماسی احتمالی ترجیح اییدیور. فقط چواشار - بورتاسلرک اسکی بر تورک قبیله منسوب اولدقلری حالده عصر لرجه فینلر تأثیرنده یا شادقلردن لسانلرند آنجق اساسی کملر محافظه اولمش و لسانلرینک نحو و صدائی طرزى اوغرو فین لسانی تأثیریه ضایع اولدیغندن آری بر لسان حاصل اولمشدر. [۳]

عرب مورخلرینک چواش لسانک بولغار تورک لساندن باشقه بر لسان اولدیغه دائر اولان بیانلریله (آریستوف) و دیگر مورخلرک چواش لسانی حقنده کی فکرلری «چواش لسانی پک اسکی زمانلردن بری اوغرو فین لسانی تأثیرنده قاله رق بولغار تورک دولتی دورنده تورک زمره سیندن صایلماز بر حاله کلهسیله» ایضاح و تألیف ایتمک قابلدز.

پروفیسور (اسمیرنوف) له برابر چواشلی آتوغرافیا، آنتروپولوژی و فیلولوژی [۱] چواشلرک آتوغرافیا سنی یازان مؤرخلر ایسه بو واقعه یی ۱۵۵۲ سنه سی اولارق تثبیت اییدیورلر.

[۲] «بولغار تاریخی» ص: ۵۲ - ۵۳

[۳] (تورک قوم و قبیله لرینک قوی تشکلری) نام اثری

نقطه نظرندن تدقیق ایدن (شیانوف) « کوره چواشلر تورکلشمش فینلردندر . شیانوف دییورکه : « چواشلرک سیالری و اقتصادی مدنیتلری اونلرک تورکلشمش فینلردن اولدقلرینی تأکید ایدیور . اخلاق و عرف عادتلری ده بوفکری تقویه اتمکدهدر . آهنگ و طرز تلفظلری ده اونلرک تورکلشمش فینلردن اولدقلرینی کوسترییور . لسانلرینک اصلی ده فین لسانی اولدیغی آکلایشیلیور . [۱]

ادیلونغ ایسه چواش لسانی تاتار لسانک (منکو - تاتار) زمیره سیه نسبت ایدیور . آلکیوست و قلاپروت واسه بایفارد بوکا یاقین برفکرده درلر . بونلره کوره چواش لسانی قازان ولایتده کی تورکلرک لسانندن باشقه اولوب آلتای تاتارلری (تورکلری) لهجه سیه یاقیندر . [۲]

بوایضاحاته کوره چواش قبیله سنک تورکلردن یاخود تورکلشمش فینلردن اولدیغی حقده مختلف فکرلر موجود ایسه ده اونلرده بک چوق تورک سجه لری بولندیغنده سورخلرک اکثریسی متفقدرلر .

چواشلرک بولغار تورکلرینک احقادی و انموذجی اولمامه لری کرک چواشلره عائد اولان بو ایضاحلردن و کرک بولغار تورک تاریخنک تحلیلدن آکلشلمقدهدر . بونکله برابر چواشلرک بولغار هیئت سیاسی سیه داخل اولان قوملر ایجریسنده باشقرد و میشچهرلردن صوکره بولغار تورکلرینه اک یاقین واک چوق تماسده بولنان قبیله اولماسی ده آشکاردر .

بز بوتحلیل نتیجه سنده اسبایف طرفندن میدانه قونولان ، آرستوف و احمر اوغلی طرفندن ایضاح اولنان (چواشلرک بورتاسلنی) نظریه سیه اشتراک ایدیور . آدیلونغ ، آلکیوست و قلاپروت کی مدققلرک چواش لسانی حقده کی تحلیللری ده نظر اعتباره آلهرق چواشلرک منشای آلتای داغلری اولدیغنده قانغز .

عرب مؤرخلرینک : « بورتاسلرک لسانی بولغار لسانندن باشقهدر » مآلنده کی بیانلری ایسه بک اسکی برتورک قبیله سیه منسوب اولان چواش لهجه سنک اوزون

[۱] آشمارینک (بولغار و چواشلر) نام اثری واسطه سیله (۱۱۶ و ۱۱۷ صحیفه لرده کی حاشیه لرده)

[۲] (روسیه اتنوگرافیاسی ایچون ماده لر) نام اثرک برنجی جلدی ، ص : ۱۸ .

زمانلر اوغروفین لسانی تاثیرنده قالهرق بولغار تورک دولتی دورنده عمومی تورک لساندن عدایدیه جک برشکه داخل اولماسندن ایلری گلشدر .
بولغار تورکلری اسلامی قبول ایتدکن صوکره (۳۱۰ هـ - ۹۲۲ م)
اسلامیتک شمالده انتشاری ایچون کنیش بر ساحهده چالیشمشلردر . هر طرفه هیئر کوندره رک اسلامی تبلیغ ایتمشلردر . [۱] بولر سایه سنده چواشلرده اسلامی قبول ایتمشلردی . فقط چواشلرک بر قسمی بولغار تورک دولتنک سقوطیه اسکی دینلرینه دونمشلر وقازانی روسلرک استیلا سندن صوکره اولنلرک اجبارلری نتیجه سنده رسماً خریستیانلی قبول ایتمشلردر . بونکه برابر اسلامیتلرنده ثابت قالهرق تمامیه تورکلشمش اولانلری ده آز دکلدر . بولر اوقادار تورکلشمشلردر که اولنلرک اساس اعتباریه چواش اولدقلری آنجق کویلرینک ناملرندن و دیگر تاریخی قرینه لردن آکلاشلماقده در .

حال حاضرده خریستیان عدایدیش چواش کویلرنده اسلام آثارینک بولماسی اولنلرک اولدن اسلام اولوب ده صوکره دن خریستیانلشمش یا خود اسکی دینلرینه دونمش اولدقلرینه دلیلدر . مثلاً قازان ولایتده تهئش قضا سنده (خواجه حسن) دن تحریف ایدمش (خوجا سان) نامنده بر چواش کوی وارددر . بو کویک اهلینک لسانی آری و تورکی قاریشق بر لسان اولوب عرف عادتلی چواشلرک عیندر . بولر بو کونده خریستیان صایلمقده درلر . مذکور کویه قومشو اولان تورکلرک روایتیه :
« بو تاریخن ۱۳۰ سنه مقدم بو کویده متروک براسکی جامع وارمش بو کویه قومشو اولان (بای تیره ک) نام چواش کویینک کلیسایی حاولو سنده پارچه لاش برطاش موجوددر . [۲]
قازان بلده سی امام و مدرسلرندن مرحوم ملا حسین افندی ، بو کوی چواشلی

[۱] بومشله یی (شمال تورکلری تاریخی) نام اثریمزده تحلیل ایتدک .

[۲] مذکور طاشده : « الحمد لله العلی الکبیر » یونس اول جایی بلوی کا رحمه الله علیه رحمة واسعة وفات یاطوی تاریخی جیه تی جور جیریم جیتی جهل تور آییجی جیریمی بیش کومن ایی » بوندن آکلاشلدیفنه کوره یونس اوغلی ۷۲۷ سنه سنده تور آینک ۲۵ نجی کوننده وفات ایتشد . (بو دیگر بولغار تورک یازیلی « شمال تورکلری تاریخی » نام اثریمزده تحلیل اولونمشد .)

أئده دورديجي ايون طرفدن بوكويك مسلمان ميرزالرى - زادكانى فامنه ورمش بر فرمان موجود اولديغى روايت ايدىيور. بوچواشلىر شومسلمان ميرزالرك احفادنن اولوب ايوان طرفدن اجدادلرينه ورمش اراضيه صاحبدرلر . مذكورناحيده [الوغ بالييك] نام چواش كوينك اراضيسنده بر مزارستان وار . بو مزارستانده اسلاملردن قالمه قبرطاشلىرى موجوددر .

بو وثيقلر چواشلك بدائتد اسلاميتى قبول ايدوبده صوكره دن مختلف اسباب اجتماعيه وسيايه وبالخاصه بولغار وبالاخير قازانك سقوطى نتيجهسنده روسلك اجبارلى تاثيريله خريستيانلىق قبول ايتمش اولدقلىرى وياخوداسكى دينلرينه دوندكلىرى كوسترييور .

بونلكه برابر يوقلروده ايضاح ايتديكمز وجهله جواش لسانه ۵٪ نسبتده عرب ككلىرىك وبالخاصه الفاظ مقدسه اسلاميهك قارشىماسى ده بولغار تورك بوردنده اسلاميتك انتشارى دورنده جواشلك اسلاميتى قبول ايتمش اولدقلىرى، اثبات ايدر. جواشلك بو كونه قاداردوموز آتى يمهلىرى، جمعه كوتنى بايرام اتخاذايمهلىرى، ذبحه لرك اسلامجه اولماسى وايدال - اورال توركلىرىك ۳۶۵ سندهن برى محكوم اولمالرينه يعنى قوت سيايهك روسلرأئده اولماسنه رغماً توركلره واسلاميه قارشو محبت بسلمهلىرى ، فرصت بولدقجه بوتون كويلريله اسلاميتى قبول ايتمهلىرى بونلرك ياقين برماضيده اسلاميه مربوط اولدقلىرى اثبات ايدمك حاده لردندر .

رده بولغار تورك شهرلردن برى اولان [سيلار] شهرنده ياشامش ولىلردن ياخود علمادن اولان [معلم خواجه] ، [حاجى اصغر] و [عبدالله حاجى] لرك بوكون بيله جواشلىر ايچروسنده بويوك عزيز واوليالردن عد اولمالرى اونلرك اسلاميه مربوطيتلرينك درجه سنى كوسترر . حتى يك ياقين بر زمانه قدار چواشلك اسلاميتى محافظه ايتدكلىرى اثبات ايدمك واقعه لر واردر . مثلاً ۱۶۷۷ ميلادى سنده قاما نهرينك ماوراسنده كى [پوليمير] شهرنده اسلاملك خانى عد اولنان [بالام غازى] (۱) چواشلىر ايچروسنده الهى بر قوت صاحبي اولارق اعتقاد

(۱) بالام — فرزند مقامنده اولوب ارلك و قيردن عامدر .

اولنيور . چواشلر بوذاق (بالين غازى) ناميله تسميه ايدرلر . (موسو لوفقه)
چواشلىرى ايسه [ميليم خوسا] آديله ياد ايدرلر . سيمبر ولايتى قورمىش قىزاسى
چواشلىرى بوملى اوليايى [واليم خوسا] ناميله تسميه ايتمكده درلر . بوذاق
شرقه [تايىنه سار] نامنده كى مراسملرنده آيين اجرا ايدرلر .

بوولينك نامى چواشلر ايچروسنده پك بويوك و غنغنه ليدر . [بيلار] شهرينك
وجودندن خبرلرى اولمايان چواش كويليلرى معلم خواجهنك آنسى
ديه اعتقاد ايتدكلرى (ميليم خوسا اماشه) يه نيازودعاو آلهلردن عدايتمكده درلر .
بوتاريخندن ۷ - ۸ عصر مقدم (بيلار) شهرنده ياشامىش اسلام و ليلرينك چواش
آلهلرى ايچروسنده ناملرينك شهرت بولماسى يوقا ريده كى دعوايى واضح برصورتده
اثبات ايتمكده در .

۱۹۰۱ سنه سنده سمبر (سيميرسقى) ولايتى (بووا) قىزاسنه تابع
(بوروندوق) نام چواش كوينده ياپيلان (تاخارايال توق - طوقز كويك
عبادت) مراسمنده اوقا ولايتنده كى (بهله بهى) قىزاسنه تابع (قاره مالى) كوي
چواشلىرى اشتراكيله بو آلهلر شرفه آيينلر اجرا اولمىشدر . [۱]
چواشارك (بالين خوسا) تسميه ايتدكلرى ذاتى شمال تورك كويليلرى (بالام آنا)
ناميله ياد ايدرلر . [۲]

بوتحليلدن بولغاروقازان دولتلىرى دورنده چواشلك مسلمان اولدقلى و روسلك
اجبارى وقوت سياسيه نك توركلر آلندن كيتمه سى كى اسباب نتيجه سنده تكرار
اسكى دينلرينه دوندكلرى وجبر نتيجه سنده رسماً خرىستيانلىقى قبول ايتىش
اولدقلى آكلاشلمىش اولسه كر كدر .

زاكر قادى

[۱] (آشارين) ك (چولغار و چواشلر) اثرى ص : ۲۰

[۲] احمر اوغلنك ۱۹۱۶ ده اجرا ايتدىكى فى سياحت راپورنده .